

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Визначено місце інтелектуальної безпеки в системі національної безпеки України. Обґрунтовано підходи до розробки концепції інтелектуальної безпеки України.

Определено место интеллектуальной безопасности в системе национальной безопасности Украины. Обоснованы подходы к разработке концепции интеллектуальной безопасности Украины.

The place of intellectual security in the national security of Ukraine. Approaches to the development of the concept of intellectual security of Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасному геоекономічному просторі єдиний реальний шлях поступального розвитку України – інноваційний. Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на розвиток світової економіки.

Успіх у здійсненні інноваційної діяльності залежить від багатьох чинників. Одним з найважливіших таких чинників, що впливає на інноваційний розвиток України, є стан її сфери інтелектуального капіталу

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На важливості наукового пошуку щодо різних складових теорії державного управління сферою інтелектуального капіталу наголошують дослідники цієї проблематики С.О. Біла, М.П. Бутко, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.Є. Воротін, С.Є. Захаров, О.І. Дацій, А.О. Дегтяр, М.А. Латинін, В.С. Дроб'язко, М.М. Дронь, А.Г. Жарінова, С. Капінос, Д. В. Карамішев, І.Ю. Кожарська, М.Х. Корецький, Ю.М. Кузнецов, А.С. Лисецький, О. Морозов, С.П. Мосов, О.М. Нікіфорова, О.П. Орлюк, М.В. Паладій, В.Д. Пархоменко, О.В.Пічкур, В.І. Полохало, О.Д. Святоцький, О.М. Суходоля, О.В. Томіло, В.П. Тронь, А.М. Федорищева, О.С. Шаптала та ін., які підкреслюють важливість досліджень з питань державного управління сферою інтелектуального капіталу.

Постановка завдання:

– визначити місце інтелектуальної безпеки в системі національної безпеки України;

– обґрунтувати підходи до розробки концепції інтелектуальної безпеки України.

Виклад основного матеріалу.

Цивільний кодекс (ЦК) України, регулюючи майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, та об'єкт, створений за замовленням, визначає два

типа суб'єкта права – фізичну або юридичну особу, яким можуть належати майнові права інтелектуальної власності [8]. Відповідно до частини першої ст.80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Що стосується використання об'єкта права інтелектуальної власності під час здійснення господарської діяльності, то ст. 8 Господарського кодексу України встановлено [3], що держава, органи державної влади не є суб'єктами господарювання. Органи державної влади є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією лише з організаційно-господарських питань у межах їх влад них повноважень. Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної установи.

Так, відповідно до закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. суб'єктами управління об'єктами державної власності є: КМ України; Фонд державного майна України; міністерства та інші

органи виконавчої влади; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, визначених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації; юридичні та фізичні особи, які виконують функції з управління корпоративними правами держави; Національна академія наук України, галузеві академії наук [5]. Разом з тим, частиною другою ст. 3 цього Закону встановлено, що його дія не поширюється на здійснення прав інтелектуальної власності.

Таким чином, відповідно до чинного законодавства України держава не є суб'єктом права інтелектуальної власності. Отже, органи державної влади, які, як правило виступають замовниками в договорах на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, втратили у процесі тривалого переходу від соціалістичної до ринкової моделі розвитку України майнове право інтелектуальної власності: за часи СРСР держава розглядала винаходи як свою власність, що виражалося у формах охоронних документів, головною з яких було авторське свідоцтво.

Які ж наслідки отримала в результаті наша країна. По-перше, орган державної влади, виступаючи в якості замовника в договорах на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, має право, згідно положень ЦК України, використовувати передані йому виконавцем результати цих робіт у межах і на умовах, встановлених договором, а також заборонити виконавцю використовувати одержаний ним результат чи передавати іншим особам, якщо це встановлено умовами договору. Замовник має також право давати згоду виконавцю публікувати науково-технічні результати, одержані при виконанні робіт. Таким чином, він може отримати за державні кошти тільки результати робіт без майнових прав інтелектуальної власності.

Для забезпечення ефективного функціонування державного управління сферою ПВ та реалізації розроблених у другому розділі механізмів державного управління необхідно вирішити низку питань. По-перше, замість структурних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної та галузевих академій наук мають утворюватися підпорядковані ним юридичні особи, через які потрібно здійснювати замовлення на розробку, створення чи виготовлення продукції за державні кошти та які можуть набувати в наступному майнових прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за державні кошти в рамках замовлень. Така юридична особа в межах міністерства чи іншого центрального органа державної влади має виступати в якості менеджера з питань інтелектуальної власності, що створюється в рамках виконання замовлень за державні кошти. При цьому на цю юридичну особу необхідно покласти і контрольні функції щодо якості створення об'єктів інтелектуальної власності виконавцями.

По-друге, для виконання завдань у сфері винахідництва і раціоналізації на великих державних підприємствах, в установах та організаціях необхідно створювати спеціальні структурні підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, а на невеликих підприємствах – вводити посаду відповідальних з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності які мають опікуватися, насамперед, питаннями організації та забезпечення діяльності винахідників та раціоналізаторів.

По-третє, з метою забезпечення інтелектуальної безпеки мають створюватися структурні підрозділи з безпеки, які будуть відповідати також і за забезпечення безпеки промислової власності, якою володіє державне підприємство, установа чи організація. За наявності загальних структурних підрозділів з безпеки до їхнього складу мають бути введені фахівці з питань інтелектуальної безпеки.

Таким чином, запропоновані зміни до структури органів державного управління дозволять забезпечити ефективність державного управління сферою ПВ. Функції органів державного управління і процедури щодо реалізації механізмів державного управління сферою ПВ були обґрунтовані автором у другому розділі.

В умовах членства нашої держави в СОТ та євроінтеграційного процесу важливість ефективного захисту промислової власності будь-якої української компанії державної чи недержавної форми власності вже не викликає сумнівів. Зважаючи на це, виникає питання щодо забезпечення належного рівня інтелектуальної безпеки України в науково-технологічній сфері, що може бути обумовлено недосконалістю «механізмів захисту прав інтелектуальної власності», як це визначає Закон України «Про основи національної безпеки України» [6]. На наш погляд, закон дуже вузько трактує загрози національним інтересам у сфері інтелектуальної власності.

Неможна не погодитися, що своєчасна реєстрація та захист прав промислової власності – гарант і необхідний сьогодні крок для державного сектора економіки. Але ж цим інтереси держави в цьому напрямку не повинні обмежуватися. Треба розглядати також й інші загрози стосовно промислової власності. Так, наприклад, можливими шляхами втрати об'єктів ПВ у сучасних умовах можуть стати такі: крадіжка документації або інформації про існуючі об'єкти ПВ; крадіжка виробів з впровадженими технічними рішеннями на підставі використання об'єктів ПВ або відходів від виробництва продукції з використанням об'єктів ПВ; небажання створювати та юридично захищати об'єкти ПВ; втрата кваліфікованого персоналу, який володіє інформацією про об'єкти ПВ; витік інформації про існуючі об'єкти ПВ та нові інтелектуальні розробки; несанкціонований допуск до технологій та документації, в яких реалізовані або відображені об'єкти ПВ; несанкціонований допуск до звітних матеріалів щодо економічної та науково-технічної діяльності, які пов'язані з об'єктами ПВ тощо [2, с. 85].

Втрата об'єктів ПВ чи виток інформації про ноу-хау неминуче призведе до виникнення проблем, пов'язаних з конкуренцією продукції компаній на ринку товарів, особливо в рамках СОТ. Українські компанії можуть потрапити до стану патентної війни, коли складові, наприклад, будь-яких виробів чи торговельні марки будуть запатентовані іншими компаніями, які представляють інтереси іноземних країн. У таких умовах неможливо буде продати товар за межі України без дозволу цих компаній, тому що вони будуть володіти майновими правами на частину об'єктів ПВ, які реалізовані у виробках, що продаються.

Загрози промисловій власності та інтелектуальній безпеці в цілому можуть з'являтися як із середини, так і ззовні. У середині країни – від окремих фізичних і юридичних осіб, діяльність яких може значно знижувати, а в окремих випадках виключати ефективне використання вченими свого наукового інтелекту. Можуть мати місце і застосування «брудних» схем оформлення майнових прав промислової власності фізичними особами. І такі приклади в Україні мають місце. На деякі з них звернув увагу голова Комітету ВР України з питань науки і освіти В. Полохало у своєму листі від 15.10.2008 р. на ім'я голови Служби зовнішньої розвідки України, де наголосив на випадках реєстрації патентів при створенні за замовленням МО України секретного озброєння та військової техніки не на юридичних осіб – проектно-конструкторські організації, а на фізичних осіб (розробка автомата «Вепр», радіокерованого снаряду «ПТУРС»), спроба запатентувати розробку «Кольчуги» і т.п.), творча діяльність деяких з них визиває сумнів [1, с. 203].

Ззовні – діяльність інших держав, з одного боку, які спроможні «переманювати» висококваліфікованих фахівців, підготовлених нашою країною, а з іншого боку, які навмисно будуть занижувати або дискредитувати досягнення українського наукового інтелекту в світовій спільноті.

На теперішній час загрозу інтелектуальній безпеці України, як показує результати аналізу, являють: моральна і матеріальна недооцінка державою праці вчених і фахівців з вищою технічною освітою; заниження соціальної значущості вчених і фахівців з вищою технічною освітою у суспільстві; не престижність професій, пов'язаних з наукою і працею на державу; небажання молодих людей займатися наукою; зниження якості дипломних і випускних робіт, що захищаються, а також дисертацій на здобуття вченого ступеня; небажання або неможливість учених і фахівців із вищою технічною освітою працювати за профілем підготовки; «витік умів» за межі України; використання учених і фахівців з вищою технічною освітою не за напрямком отриманої спеціальності; поступове старіння і брак наукових кадрів за низкою напрямків [1, с. 174].

Вказані загрози можуть призвести до величезних збитків, які можуть бути завдані нашій країні (політичні, соціальні, економічні тощо) і не завжди піддаються матеріальній оцінці та відновлюються протягом тривалого часу.

Під захистом об'єктів ПВ слід розуміти різні заходи, спрямовані на забезпечення інтелектуальної безпеки (ІБ) нашої країни. Очевидно, що заходи, пов'язані з попередженням загроз інтересам у сфері ПВ, слід вважати пасивним захистом або пасивним забезпеченням інтелектуальної безпеки. У той же час міри, спрямовані на обмеження і ліквідацію наслідків небезпек, що з'явилися (чи з'являються), інтересам у сфері ПВ, можна назвати активним захистом або активним забезпеченням інтелектуальної безпеки [4, с. 11]. На нашу думку, пасивний захист інтересів України у сфері ПВ сьогодні мають складати: розробка сучасної концепції науково-технічної політики, розвитку науки і освіти, які мають відповідати новим соціально-економічним умовам розвитку нашої країни в контексті її дії в рамках СОТ та євроінтеграції; розробка та удосконалення законів, законодавчих і нормативних актів, що забезпечують і стимулюють активний розвиток науки і освіти; розробка та удосконалення законів і законодавчих актів, які надійно захищають інтереси держави у сфері ПВ, промислову власність, носіїв інтелектуальної власності та продукти їх розумової праці; конкретизація сучасних вимог до підготовки фахівців з вищою освітою і наукових кадрів; розробка вимог до якості дипломних і випускних робіт, дисертацій на здобуття вченого ступеня тощо.

До активного забезпечення інтелектуальної безпеки слід віднести: практичну реалізацію інтелектуальних можливостей особи, суспільства і держави; підвищення суспільної і соціальної значущості фахівців із вищою технічною освітою і вчених при вирішенні державних та інших завдань; поліпшення умов праці і життя носіїв інтелекту – вчених і фахівців із вищою технічною освітою; надійний захист продуктів розумової діяльності носіїв інтелекту від різного роду посягань; використання вчених і фахівців із вищою технічною освітою тільки за їх профілем підготовки; відповідне моральне і матеріальне стимулювання роботи носіїв інтелекту; оперативне впровадження в практику і

максимальне застосування результатів діяльності вчених і фахівців з вищою технічною освітою тощо.

Очевидно, що для забезпечення, підтримки і зміцнення інтелектуальної безпеки України необхідно реалізувати комплекс організаційно-правових, господарсько-економічних та інших заходів, спрямованих не тільки на збереження і відтворення наявного інтелектуального потенціалу, але і на підвищення престижності розумової праці, зацікавленості носіїв наукового інтелекту в плідній роботі. При реалізації цих заходів виникає об'єктивна необхідність перенесення центру тяжіння з пасивного захисту на активний.

Для реалізації визначених заходів щодо забезпечення інтелектуальної безпеки у структурі системи державного управління сферою ПВ має з'явитися відповідні структурні підрозділи, починаючи з центральних органів державної влади і закінчуючи підприємством, установою чи організацією. Це дозволить своєчасно реагувати на небезпеки, що можуть виникнути стосовно промислової власності.

На сьогоднішній час, на нашу думку, інтелектуальну безпеку потрібно ввести як різновид національної безпеки, що обумовлено низкою причин. По-перше, ІБ забезпечує наукове супроводження і реалізацію всіх інших видів національної безпеки. По-друге, ситуація, що сьогодні склалася в Україні, дає підстави наголосити на проблемі ІБ, як на найважливішій державній, економічній, політичній і соціальній проблемі. По-третє, за своїми наслідками інтелектуальна криза може виявитися більш небезпечною, ніж, наприклад, політична або економічна чи інформаційна, а її подолання може розтягнутися на десятиріччя, а може бути і більше. По-четверте, багатоаспектність, складність, масштабність і глибина проблеми розвитку і збереження українського інтелекту виводить забезпечення ІБ нашої країни, разом з екологічними та техногенними проблемами, на рівень найактуальніших проблем сучасності, особливо в умовах жорсткої конкуренції в рамках СОТ.

Інтелектуальну безпеку слід розглядати багатопредметно. По-перше, вона, як складова, має розглядатися в якості однієї з підсистем системи національної безпеки України. По-друге, сама система ІБ має існувати як система зі складною ієрархічною структурою

По-третє, система ІБ має створювати і забезпечувати такий стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності будь-якого суб'єкта господарювання чи особистості, який дозволяв би нейтралізувати або виключити можливість втрати об'єктів інтелектуальної власності, інформації про них та їх носіїв, а також витік інформації про створення, користування та зберігання об'єктів інтелектуальної власності.

Враховуючи, що інтелектуальна безпека, як і національна, є зовнішньою і внутрішньою, в основі своєї повинна мати такі чітко визначені базові поняття, як цінності й інтереси у сфері інтелектуальної власності, загрози інтелектуальній власності й інтелектуальній безпеці,

захист у сфері інтелектуальної власності і захист об'єктів інтелектуальної власності.

Інтереси у сфері інтелектуальної власності України є, безумовно, життєво важливими і довгостроковими. Їх суть, зрештою, зводиться до ефективного використання і відтворення інтелектуальних можливостей нашого суспільства, а також до розвитку, збереження і накопичення інтелектуального потенціалу й інтелектуальних ресурсів держави. Особлива роль у системі інтелектуальних інтересів належить науковому інтелекту, оскільки саме він визначає рівень розвитку, справжню незалежність, авторитет і потужність будь-якої держави. Найкращим прикладом є Японія, яка завдяки п'ятнадцятирічній програмі «наздогнати лідера» перетворилася з післявоєнної кризової країни у провідну країну світу за багатьма напрямками.

Висновки. Таким чином, можна зробити наступні висновки: інтелектуальна безпека є важливим елементом у системі національної безпеки України; інтелектуальна безпека України в своїй основі має цінності й інтереси у сфері інтелектуальної власності, загрози інтелектуальній власності та інтелектуальній безпеці, захист у сфері інтелектуальної власності та захист об'єктів інтелектуальної власності; Україна володіє значним інтелектуальним потенціалом для вирішення проблем забезпечення своєї інтелектуальної безпеки і його необхідно використовувати; забезпечити, підтримати і укріпити інтелектуальну безпеку України в сучасних умовах можливо тільки шляхом усунення загроз інтелектуальній власності та інтелектуальній безпеці, задоволення інтелектуальних інтересів особи, суспільства і держави в цілому.

При цьому слід підкреслити, що питання інтелектуальної безпеки вимагає розробки концепції інтелектуальної безпеки України. Її реалізація – необхідна умова ефективного функціонування у сучасному економічному просторі, а також у контексті входження України до СОТ і процесу євроінтеграції.

Використані джерела інформації:

1. Біла книга. Інтелектуальна власність в інноваційній економіці України / [Г.О. Андрощук, О.В. Дем'яненко, І.Б. Жилиєв та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 448 с.
2. Гордієнко С.Г. Забезпечення інтересів України в сфері захисту інтелектуальної власності: нормативно-правове регулювання: [монографія] / С.Г. Гордієнко. – К.: Вид. дім. «Скіф», КНТ, 2008. – 248 с.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу до док.: <http://www.infodisk.com.ua>.
4. Дубровин І.Р. Інтелектуальна безпека / Дубровин І.Р., Дубровин Е.Р. // МОСТ. – № 57. – 2004. – С. 10-15.
5. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу до док.: <http://www.infodisk.com.ua>.
6. Закон України «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс]. Режим доступу до док.:
7. <http://www.infodisk.com.ua>.

8. Мосов С.П. Інтелектуальна безпека України в контексті її входження до СОТ / С.П. Мосов, А.Г. Жарінова // Інтелектуальна власність. – 2008. – №6. – С.4-9.
9. Цивільний кодекс України. – Харків.: ТОВ «Одіссей», 2009. – 424 с.

Рецензент: Дацій О.І., д.е.н., професор